

ชาวบ้านชาวเมืองในเรื่องอิเหนา

นิตา มีสุข*

ละครใน เป็นการแสดงที่มุ่งเสนอความงดงาม 5 ประการคือ รำงาม ร้องเพราะ เพลงไพเราะ พะพาทย์เพราะ เครื่องแต่งกายงามและถ้อยคำในบทละครไพเราะ ไม่ได้มุ่งเสนอเนื้อเรื่องเพราะเรื่องที่แสดงมีอยู่เพียง 4 เรื่องคือ รามเกียรติ์ อิเหนา อุณรุทและดาหลัง ผู้ชมจึงจำเนื้อเรื่องได้ ดังที่ อารดา สุมิตร กล่าวถึงความมุ่งหมายและลักษณะเนื้อเรื่องของละครในไว้ว่า “มุ่งแสดงสุนทรีย์ของการรำ ร้อง เพลงไพเราะ และถ้อยคำในบทละคร เนื้อเรื่องอาจดำเนินไปได้อย่างเชื่องช้ามากเพราะไม่ใช่สิ่งสำคัญ ทั้งนี้เนื่องด้วยเหตุที่ว่า ละครในเล่นกันอยู่เพียงไม่กี่เรื่องไม่กี่ตอน เล่นแล้วเล่นอีกจนคนทั่วไปจำได้”¹ นอกจากนั้น การที่ละครในเป็นละครที่ส่วนใหญ่จะจัดแสดงอยู่ในวงแคบ ไม่ได้เป็นละครที่มีผู้ว่าจ้างไปแสดงเช่นละครนอก หรือละครชาตรี ผู้ชมจึงอยู่ในวงจำกัด เช่น อยู่ในพระราชวัง หรือเป็นข้าราชการบริวารใกล้ชิด ซึ่งถือได้ว่ามีรสนิยมในการชมละครใกล้เคียงกัน ดังที่ อารดา สุมิตร กล่าวถึงผู้ชมละครในของหลวงในสมัยรัชกาลที่ 2 ไว้ว่า “เนื่องจากละครในของหลวงมักแสดงกันในพระราชฐานเป็นส่วนใหญ่ มีโอกาสออกมาแสดงให้ประชาชนทั่วไปดูได้ไม่มากนัก ดังนั้นผู้ชมส่วนมากจึงเป็นข้าราชการและชาววังทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ซึ่งถือว่าเป็นผู้ชมในระดับเดียวกัน กล่าวคือสามารถรับคุณค่าของละครได้ในทำนองเดียวกัน”² ดังนั้น ละครในจึงสามารถแสดงได้ตามแบบแผนและธรรมเนียมโดยไม่ต้องคิดดัดแปลงเพื่อสนองความต้องการของผู้ชมระดับต่าง ๆ เช่นละครงานหาทั่วไป

ธรรมเนียมนิยมในการแสดงละครในที่สำคัญประการหนึ่งคือตัวละครที่เป็นกษัตริย์จะต้องรักษาบุคลิกที่เรียกว่า “ที่ท้าวที่พญา” ดังนั้นกษัตริย์ในบทละครในจะไม่กล่าววาจาหรือแสดงท่าทางตลกขบขัน แต่การแทรกความตลกเป็นสิ่งที่จะทำให้คนดูติดใจบทละครมากขึ้นบทต่างๆ เหล่านี้จึงมักสอดแทรกอยู่ที่บทของเสนา ข้าราชการบริวาร นางสนมกำนัล

บทละครเรื่องอิเหนาก็เช่นเดียวกัน ตัวละครสำคัญในเรื่องจะรักษาที่ท้าวที่พญาไว้อย่างมั่นคง การหยอกล้อระหว่างตัวละครสำคัญกับที่เลี้ยงก็เพียงเล็กน้อย เช่น ตอนที่อิเหนาสั่งให้เก็บดอกไม้แล้วให้ประสันตานำไปถวายบุษบา ประสันตาถวายแล้วกลับมาชื่นชมความงามของนางกับสังคามรดาว่า “งามดั่งนางสวรรค์” อิเหนาเสริมว่าประสันตาเป็นคนป่าไม่เคยเห็นนางในจึงตื่นตื่น ประสันตาได้ตอบว่า

ข้าพเจ้านี้ชาวตงตอน	แต่เห็นชาวพระนครจะยิ่งกว่า
ที่เคยเห็นอยู่เป็นอัตรา	แต่ว่าพานผอมครันไป
ลืมนเลยเสวยสร้งหลับนอน	หรือจุกใจทุกซักร้อนเป็นไฉน
เรานี้จะตั้งหน้าแต่อาลัย	เห็นจะไม่ได้กลับไปธานี

(เล่ม 2 หน้า 198)

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยทักษิณ

¹ อารดา สุมิตร. ละครในของหลวงในสมัยรัชกาลที่ 2. 2516. หน้า 29.

² แหล่งเดิม. หน้า 36.

อิเหนาได้ฟังแล้วก็แสดงอาการขวยเขิน กิริยาที่แสดงออกก็เพียงแต่ขำงอไปอยู่ที่พี่เลี้ยงแล้วชักม้าควบ
ห่างออกไป ดังความว่า

เมื่อนั้น
เอาดอกไม้ชั้ดต้องประสันตา

พระสุริยวงศ์เทวัญก็หรรษา
แล้วกระระตะม้าขึ้นไป
(เล่ม 2 หน้า 199)

การที่ละครในต้องรักษาที่ท้าวที่พญาดังกล่าวนี้นี้ การเพิ่มเติมฉากที่เกี่ยวกับชาวบ้านชาวเมืองจึงทำให้การดำเนิน
เรื่องไม่จืดชืด ในบทละครเรื่องอิเหนามีการกล่าวถึงชาวบ้านชาวเมืองไว้มากมายหลายตอน ด้วยจุดมุ่งหมายต่าง ๆ กัน กล่าวคือ
แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างฐานะของบุคคล เน้นให้เห็นความงามของอิเหนาและบุษบา แสดงความตลกขบขัน
นอกจากนั้นยังแสดงวิถีชีวิตของชาวบ้านชาวเมืองในด้านต่าง ๆ เช่น ความสัมพันธ์ในครอบครัว การงานอาชีพ การ
ดูการแสดง ดังนี้

แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างฐานะของบุคคล

ความแตกต่างของชนชั้นกษัตริย์กับสามัญชน

ในเรื่องอิเหนา จะแสดงภาพชาวบ้านชาวเมืองมาเข้าเฝ้าเพื่อคอยชมขบวนเสด็จของตัวละครที่เป็นกษัตริย์
หลายครั้ง ซึ่งนอกจากจะกล่าวถึงการมาเฝ้าชมแล้วยังแสดงให้เห็นความเคารพยกย่องของสามัญชนที่มีต่อกษัตริย์อย่าง
ชัดเจนด้วย เช่น ขบวนเสด็จ ของอิเหนาเข้าเมืองหมันหย้า ชาวบ้านชาวเมืองจะไม่อยู่ในที่ที่สูงกว่าเพราะถือว่าไม่
บังควรความว่า

บ้างกลัวต่ำสูงจุลกลหลาน
บ้างลดไม้ค้ำฝ่าหน้ากระซัง

ลงจากร้านขายผ้าหน้าถ้ง
มาแทรกเสียดเบียดบังนั่งปน
(เล่ม 1 หน้า 49)

เมื่อเสด็จฯ ผ่าน ชาวเมืองที่ไปเฝ้าจะแสดงความเคารพโดยหมอบกราบถวายบังคม ดังความว่า

หญิงชายชาวเมืองก็หมอบกราบ
บ้างร้องอำนวยอวยพร

ทุกหน้าบ้านบังคมอยู่สลอน
ราษฎรเกษมเปรมปรีดี
(เล่ม 1 หน้า 50)

ความแตกต่างกันของสามัญชน

ตามปกติสามัญชนจะแบ่งเป็นผู้ดี ไฟร์ ตามศักดิ์นา ผู้ดีจะไม่ปะปนกับไฟร์ ตัวอย่างเช่นชายหนุ่มผู้ดี เมื่อ
ต้องการไปเที่ยวงานพระเมรุซึ่งมีการแสดงมหรสพก็ต้องพยายามไม่ให้คนจำได้ดังความว่า

พวกผู้ดีหนุ่มหนุ่มคลุมศีรษะ
ปลอมปนมิให้คนสงกา

เดินปะใครพบก็หลบหน้า
เที่ยวเล่นตามประสาหนุ่มคะนอง
(เล่ม 1 หน้า 72)

ข้าหลวง กำนัน ซึ่งเป็นฝ่ายใน เมื่อต้องการชมขบวนแห่ก็แยกนั่งกันคนละที่ ลักษณะการคอยดูก็ต่างกัน เช่น
นางข้าหลวงแอบนั่งดูที่ช่องเสมาที่กำแพงซึ่งเป็นช่องโถงไม่มีอะไรบังแต่อยู่สูงมองเห็นได้เฉพาะส่วนใบหน้าจึงใช้คำว่า

เยียมหน้า นางกำนัลซึ่งถือเป็นคนขี้ขลาด แอบมองอยู่ที่พลับพลาสูง มีมุขบังไม่ให้คนอื่นเห็นจึงใช้คำว่าเลิกมุขี ส่วนขุนนางซึ่งเป็นฝ่ายหน้า ถ้ามาล้าพังก็ขึ้นไปดูบนป้อม แต่ถ้าพาภรรยาไปด้วยจะมากอดยชมในศาลา ดังความว่า

เหล่าข้าหลวงช่วงชิงช่องเสมา

พลับพลาสูงผู้กำนัลมากมี

พวกขุนนางบางคนขึ้นบนป้อม

บ้างพาเมียมานั่งในศาลา

เยียมหน้านั่งเบียดเสียดลี

เลิกมุขีแลลอดสอดตา

บ่าวไพร่มิให้ปลอมแปลงหน้า

ตั้งตาคอยดูอยู่แน่นนันต์

(เล่ม 4 หน้า 45-46)

ชาวบ้านชาวเมืองปกติผู้ดีจะไม่ยอมปะปนกับไพร่ แต่เมื่อตื่นตื่น ต้องการมาชมกระบวนเสด็จก็ยอมเบียดเสียดปะปนกันบ้าง ดังความตอนที่อิเหนาเข้าเมืองดาหา ชาวเมืองดาหาซึ่งโกรธแค้นที่อิเหนาบอกยกเลิกการหมั้นกับบุษบา ต้องการมา “ดูหน้า” อิเหนา กันอย่างคับคั่ง ก็ยอมละศักดิ์ศรีนั่งปะปนกัน ความว่า

บัดนั้น

รู้ว่าจะเสด็จเข้าเวียงชัย

คับคั่งนั่งแน่นริมถนน

ประชาชนชายหญิงน้อยใหญ่

เขม่นใจคอยดูด้วยโกรธา

ผู้ดีปนเชื้อใจก็ไม่ว่า

(เล่ม 2 หน้า 147)

ประชาชนชาวเมืองภายหลังต้องการชมขบวนแห่ของปันหยีและอนุภรรยาในพิธีสระสนานก็ยอมเบียดเสียดโดยไม่ถือชั้นวรรณะเช่นเดียวกัน

ผู้ดีเชื้อใจก็ไม่รู้

เข้าเบียดบังนั่งอยู่ไม่ยากกลัว

(เล่ม 4 หน้า 45)

ชนชั้นทางสังคมของชาวไทย ไม่ได้แบ่งชัดเจนเหมือนการจัดวรรณะของอินเดียแต่มีการแบ่งชนชั้นที่กลมกลืนไปในการดำเนินชีวิต กล่าวคือ สถาบันกษัตริย์เป็นชนชั้นสูงสุด และเป็นที่รักเทิดทูนของประชาชน เมื่อรู้ว่าจะเสด็จผ่านประชาชนจำนวนมากจะมุงมาเฝ้ารับเสด็จด้วยความชื่นชมบาร์มี ในกรณีที่ผู้คนเบียดเสียด ฐานะของสามัญชนที่เรียกว่าไพร่ผู้ดี ก็ตึงเครียด ตัวอย่างฉากชาวบ้านชาวเมืองที่ยกมานี้จึงสะท้อนให้เห็นความแตกต่างของฐานะของบุคคลของไทยซึ่งเป็นไปอย่างหลวม ๆ

เน้นให้เห็นความงามของอิเหนาและบุษบา

การนำเสนอรูปร่างลักษณะของตัวละครในเรื่องอิเหนา มีอยู่หลายครั้งที่น่าเสนอโดยผ่านอาการหรือความคิดของชาวบ้านชาวเมือง ซึ่งสามารถแสดงได้อย่างชัดเจนกว่าผ่านความคิดหรือคำพูดของตัวละครที่เป็นกษัตริย์ซึ่งต้องรักษาท่าที ดังเช่น ตอนที่ชาวเมืองหมั่นหย้าที่มากอดยชมบุญบารมีของอิเหนา พอเห็นอิเหนาก็ไหลหลง ดังความว่า

ครั้นได้เห็นองค์พระทรงธรรม์

พิศวงงไปไม่พริบตา

งามดังอัสสัมแดหา

ทั่วทั้งไพร่ฟ้าประชากร

(เล่ม 1 หน้า 50)

ถึงอิเหนาจะปลอมเป็นโจรป่า แต่งกายต่างไปจากที่เป็นกษัตริย์ ชาวเมืองก็ยังคงเห็นว่างามเหมือนเทพบุตร

สง่าสมเป็นกษัตริย์มากกว่าจะเป็นโจรป่า ดังความว่า

เห็นปันหยี่ขี้ม้ามกลางพล
เหมือนหนึ่งเทวัญในชั้นฟ้า
ชะรอยกษัตริย์สุริวงศ์

งามจริงยิ่งคนในใต้หล้า
มิใช่โจรป่าพนาลี
หากแกล้งแปลงองค์เป็นปันหยี่
(เล่ม 3 หน้า 126)

ครั้นได้เห็นอนุภรรมาซึ่งคือนางบุษบา ก็ชื่นชมและวิจารณ์ว่างามแต่ไม่สง่าน่าเกรงขามเป็นความงามเหมือนนางสวรรค์มากกว่า ดังความว่า

ต่างพินิจพิศโฉมอนุภรรมา
อันบุรุษสุดสิ้นแดนชาว
บ้างว่าเปรียบเทวัญนั้นเห็นผิด
นวลละอองผ่องพักตร์ผิวพรรณ

ว่างามดังอสุญแดทวา
ทั้งในใต้ฟ้าไม่เทียมทัน
ดูจริตรูปร่างเหมือนนางสวรรค์
ดังบุหลันวันเพ็ญอำไพ
(เล่ม 3 หน้า 184)

กิริยาของชาวเมืองดาหา สามารถเน้นย้ำถึงความงามของอิเหนาได้อย่างชัดเจนโดยกล่าวว่าสามารถทำให้ชาวเมืองซึ่งกำลังโกรธแค้นกลับลืมความโกรธนั้นเพียงได้เห็นอิเหนา

ครั้นเห็นพระองค์ทรงมามา
บ้างตั้งตาพินิจพิศวง
บ้างบังคมชมโฉมภูวนาย

ที่แค้นขัดอ้อยากี่ลืมไป
ตะลึงแลรูปทรงหลงไหล
ความงามกระไรเหมือนเทว
(เล่ม 2 หน้า 147)

การกล่าวถึงกิริยาหรือความคิดความรู้สึกของชาวเมืองที่มีต่อตัวละครเอก เป็นการส่งเสริมให้เห็นความงามของตัวละครได้เด่นชัดขึ้นเนื่องจากตัวละครซึ่งเป็นกษัตริย์จะแสดงท่าทีหรือกล่าวชมความงามก็ต้องสวนงวาทที่ท่าเช่น ท้าวทุเรณีนพเห็นบุษบามีความงดงามก็คำนึงว่า

นี้ฤชื้อระเด่นบุษบา
งามจริงพริ้งพร้อมทั้งอินทรีย์

เลิศล้ำลักษณาราศรี
ภูมิดีคิดแค้นแสนเสียดาย
(เล่ม 2 หน้า 273)

ประไพสุหรืของท้าวหมันยา เมื่อเห็นอิเหนาครั้งแรกก็ทักเพียงว่า “ทรงโฉมประโลมเลิศลักษณ์ สมศักดิ์สุริวงศ์เทวัญ” การที่ให้ประชาชนกล่าววิพากษ์วิจารณ์จึงสามารถแสดงให้เห็นความงามได้ชัดเจนขึ้น

แสดงความตกลงขบขัน

การแสดงละครในไม่ใช่จะไม่มียุทธกลขบขัน แต่บทตลกในละครในโดยเฉพาะที่เป็นตัวละครจะไม่ใช้จากคณอง การสอดแทรกบทตลกไว้ในฉากที่กล่าวถึงอาภักกับกิริยาที่น่าขันของชาวบ้านชาวเมืองจึงทำได้ง่ายและถูกใจผู้ชมซึ่งมักเป็นชาววังหรือบุคคคลชั้นสูง ลักษณะของความตกลงขบขันในบทละครเรื่องอิเหนามีหลายลักษณะ ดังนี้

เกิดจากกิริยาของชาวบ้านชาวเมือง

สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งของผู้หญิงคือผ้าห่มหรือผ้าสไบที่ใช้ปกปิดร่างกายส่วนบน ชาวบ้านในเรื่องอิเหนาทำผ้าห่มหรือผ้าสไบเลื่อนหลุดหลายครั้งทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ แต่การกล่าวถึงผ้าห่มหลุดหายมักจะเกิดกับหญิงมีสามีแล้ว จึงขาดความระมัดระวังปล่อยให้ผ้าห่มตกหาย ภาพที่ออกมาจึงน่าขันดังความว่า

บ้างเลี้ยวออกหลังวัดพลัดผ้า

ผ้าห่มอยู่กับตัวก็ตกหาย

บ้างลากลงจูงป้ายายาย

วุ่นวายไปทั้งเวียงชัย

(เล่ม 4 หน้า 145)

ขบวนทหารของอิเหนาที่เข้าเมืองหมันหยาเห็นสาว ๆ ชาวเมืองก็แก้งชักม้าขวางถนน ทำให้ม้าตื่นเหยียบคนบ้าง เหยียบของที่วางกองขายกับพื้นบ้านเกิดความซุลมุน ผู้หญิงที่มาชมขบวนแตกใจ วีนวีน แต่ آرامตกใจควบคุมสติไม่ได้ถึงขนาดผ้าห่มหลุดออกจากตัว กิริยาที่ผ้าห่มหายทำให้นักถึงภาพที่ค่อนข้างโป้แต่น่าจะเป็นหญิงที่มีอายุแล้ว เพราะบางคนก็ขาบางคนก็โกรธ แต่ผู้อ่านบทละครหรือผู้ชมน่าจะขบขัน ดังความว่า

พวกผู้หญิงวีนวุ่นอลวน

บางคนผ้าห่มหายขาดหน้าผ้า

บ้างแผ่งผ้าหน้าถึงบังตัว

บ้างหัวบ้างโกรธโกรธา

(เล่ม 1 หน้า 50)

ความตลกขบขันที่เกิดจากกิริยาของตัวละครในลักษณะคล้ายกัน คราวนี้เกิดจากเจตนาของเจ้าของสไบ ไม่ใช่ถูกแก้ง ก็คือตอนที่ชาวเมืองเห็นอิเหนาซึ่งปลอมเป็นปันหยีเข้าเมืองมาก็เกิดพอใจ “ให้ท่า” ด้วยการขายตาแล้วแถมด้วยการทำชายสไบเลื่อนจากบ่า ซึ่งผู้ชมหรือผู้อ่านทราบดีว่าปันหยีก็คืออิเหนา จะรู้สึกขบขันกับกิริยานั้น

บรรดาสาวสาวชาวธานี

ยินดีปรีดาด้วยรูปทรง

บ้างชะม้อยซ้อยชายหางตา

เสนหาอาลัยไหลหลง

ทำเอียงอายชายสไบเลื่อนลง

ต้องจิตพิศวงวิญญาน์

(เล่ม 3 หน้า 127)

แม้แต่กิริยาที่ปันหยีแก้งทำเจ้าชู้เนื่องจากเห็นสาวชาวเมืองแต่งกายสวยงามเกินฐานะ “ทำเป็นพูดกับอนุชา ใครสบตาก็ยกคิ้วให้ ประปรายซ้ายขวาทุกหน้าไป” ก็ทำให้สาวชาวเมืองซึ่งหลงในรูปโฉมของปันหยีตัวว่าปันหยีสนใจตน กิริยาที่สาวชาวเมืองเอียงทะเลาะด้วยเรื่องที่ไม่มีมูลจึงทำให้เกิดความขบขัน ดังความว่า

लगคนคิดรักอีกอ้วนใจ

ถ้ามีผ้าก็ได้ดีกัน

ผู้หญิงเอียงกันอึ้งมี

ซึ่งคิ้วปันหยีที่คมสัน

บ้างว่ายักหยอกคนนั้น

บ้างเอียงกันว่ายักหยอกตัว

(เล่ม 3 หน้า 213)

ความขบขันที่เกิดจากกิริยาของคนที่ตื่นตกใจ ในเรื่องอิเหนามีหลายครั้ง ความตกใจทำให้ผู้คนทำสิ่งแปลก ๆ เช่น ตอนที่อิเหนายกพลเตรียมรบกับยาหวัน ชาวเมืองกาหลังซึ่งอยู่ใกล้กองทัพของอิเหนาตื่นตกใจเพราะเป็นการจัดทัพกลางดึก วีนอลวนทำอะไรไม่ถูก บางคนไปกอดแม่ยายคิดว่าภรรยา เนื่องจากเป็นเหตุการณ์ที่เรียกได้ว่าหน้าหลัวหน้าหวาน แต่ผู้คนยังคิดถึงเรื่องหึงหวง และผู้ที่หึงหวงก็คือพ่อตาหึงหวงแม่ยายซึ่งน่าจะมียู่มากแล้ว อาการเหล่านี้

ทำให้ผู้ชม รู้สึกขบขัน ดังความว่า

บ้างวิ่งวุ่นอลวนจนของ
หลงกอดแม่ยายว่าภรรยา

โดนประตูดกร่องล้มถลา
เหลือบไปปะพืดตากี้ตกใจ
(เล่ม 4 หน้า 145)

เกิดจากการกล่าวถึงสิ่งซึ่งปกติเป็นเรื่องที่มีคนชอบอยู่ในใจ

ส่วนสาวใหญ่ซึ่งหมายถึงหญิงสาวอายุมากสักหน่อยแต่ยังไม่ได้แต่งงานทำไว้เชิงว่าไม่ได้หลงใหลในรูปโฉมของ
ย่ำหรีน แต่พอย่ำหรีนมองมาสบตากี้ทำอาย สาวบางคนเสียดกับเพื่อน ทำเป็นไม่สนใจแต่คอยชม้อยตาแสดงท่าที
กิริยาเหล่านั้นทำให้รู้สึกขบขัน เพราะผู้ทำกิริยาเป็นสาวที่มีอายุมากแล้ว แต่ยังทำกิริยาเหมือนสาวน้อย

ที่สาวใหญ่ใส่จริดติดปั้นปึ่ง ทำประหนึ่งหาเป็นเช่นนั้นไม่
ครั้นย่ำหรีนผันแปรแลไป สบตาต้องใจก็ทำอาย
บ้างสะกิดเพื่อนกันจำนรรจา พุดพลางทางตาชะม้อยม้าย
(เล่ม 4 หน้า 109)

สาวชาวเมืองเมื่อเห็นย่ำหรีนซึ่งคือสียะตราภัก์หลงไหลไปทุกคน บางคนก็แต่งงานแล้วถึงขนาดอยากขอหย่า
แต่เกรงว่าเมื่อหย่าแล้วย่ำหรีนจะไม่สนใจจึงไม่กล้า ข้อความที่กล่าวถึงเช่นนี้เป็นข้อความกล่าวเกินจริง แต่ต้องการ
แสดงให้เห็นว่าขนาดหญิงที่แต่งงานแล้วเมื่อเห็นย่ำหรีนถึงกับอยากหย่ากับสามีจึงเป็นข้อความที่ทำให้เกิดความขบขัน
ดังความว่า

ที่สาวสาวชาวบ้านร้านราย รักย่ำหรีนมันหมายทุกนารี
บ้างเปรมปรึมยืมย่องต้องใจ คิดจะใคร่หย่าฟัวเอาตัวหนี
กลัวจะไม่ได้สมสเสียที แตรี้รวรรวนป่วนใจ
(เล่ม 4 หน้า 109)

ความขบขันบางครั้งเกิดจากการแสดงความคิดที่เป็นจริง แต่ปกติไม่มีใครพูดออกมา เช่น แม่ม้าย ต้อง
สงวนท่าที แต่ในเรื่องอิเหนา เมื่อประชาชนตกใจไม่รู้ว่าจะเกิดอะไรขึ้น แม่ม้ายก็พูดกันเรื่องต้องการมีสามี แต่สงสัยว่า
จะไม่ทัน คือหาวยังไม่ได้ ต้องไปบวชชี

พวกผู้หญิงสาวสาวเหล่าแม่หม้าย ก็ุ่นวายหวาดจิตคิดพรั่น
จะมีผัวกลัวว่าจะไม่ทัน พุดกันว่าบวชเป็นชี
(เล่ม 1 หน้า 200)

การแสดงความตลกขบขันในเรื่องอิเหนาแม้จะมีไม่มากนัก แต่ก็ช่วยส่งให้เนื้อเรื่องสนุกสนานน่าสนใจ ไม่ได้มี
แต่ความงดงาม ไพเราะแต่เพียงอย่างเดียว

แสดงวิถีชีวิตของชาวบ้านชาวเมือง

ลักษณะและความสัมพันธ์ในครอบครัว

ชาวบ้านชาวเมืองในเรื่องอิเหนามีลักษณะครอบครัวเป็นครอบครัวใหญ่ ภายในบ้านมีสมาชิกอยู่ร่วมกัน หลาย

ชั้น ตั้งแต่ชั้น ทวด ตายาย จนถึงลูกหลาน ดังความว่า

บัดนั้น	หญิงชายหนุ่มสาวชาวเรือกสวน
ลูกเต้าหลานเหลนอยู่เป็นพวน	เห็นกระบวนแห่น้ำมาแต่ไกล
	(เล่ม 1 หน้า 66)

ครอบครัวใหม่มักอยู่ร่วมกันในบ้านฝ่ายหญิง เนื้อเรื่องในเรื่องอิเหนายังสะท้อนให้เห็นอีกว่า แม้ว่าฝ่ายชายจะเป็นฝ่ายหาเลี้ยงครอบครัว เป็นผู้ซึ่งฝ่ายภรรยาจะต้องยกย่องยำเกรง แต่วิสัยชายเจ้าชู้มักเกรงใจภรรยา รวมไปถึงพ่อตาแม่ยาย เมื่อต้องจากบ้านไปนาน ๆ จึงมักหาของฝากติดมือเพื่อบอกว่าคิดถึงอยู่เสมอ ดังความว่า

บ้างหาสิ่งของสำรองไป	จะได้ให้กำนัลกันเมียหึง
ถึงแม่ยายพ่อตาจะมึนตึง	ได้เล็กน้อยน้อยหนึ่งก็จะคลาย
	(เล่ม 1 หน้า 116)

เมื่อรู้ข่าวศึก บุคคลที่ไว้วางใจ ใกล้ชิดที่สุดก็คือ ลูก เมีย แม่ยาย ดังความว่า	
บ้างเข้าไม่นานวาทะเยียว	ท่าเหมือนจะไปเที่ยวค้าขาย
รู้กันแต่ลูกเมียแม่ยาย	ข้าวของถ่อพาก็เตรียมไว้
	(เล่ม 1 หน้า 200)

ความสัมพันธ์ในครอบครัวของชาวบ้านชาวเมืองในเรื่องอิเหนาดีมาก มีความรักใคร่กลมเกลียวกัน เห็นได้จากเมื่อมีภัย ฝ่ายชายจะช่วยเหลือนุตรซึ่งยังเป็นเด็ก ช่วยตัวเองไม่ได้ แล้วยังพะวงจุดมือภรรยาซึ่งคงงูแม่ยายพ่อตา หรือถ้าฝ่ายชายไปเร็วตามไม่ทัน ภรรยาที่วิ่งตามสามีที่อุ้มลูกออกไปก่อนแล้ว เป็นต้น

ชายหญิงวิ่งปะทะปะปน	ต่างคนอลหม่านไม่สมประดี
บ้างอุ้มบุตรจุดมือภรรยา	งูแม่ยายพ่อตาพาหนี
แบกที่นอนหมอนมุ้งบรรดา	อิงมีสับสนลนลาน
พวกผู้หญิงวิ่งตามลูกพี่	อพยพยกครัวออกจากบ้าน
	(เล่ม 1 หน้า 197-198)

เมื่อเกิดภาวะสงคราม ฝ่ายชายถูกเกณฑ์ให้รักษากองทัพ ฝ่ายหญิงต้องอพยพ ในเรื่องอิเหนาสะท้อนให้เห็นความเข้มแข็งของภรรยาชาวชนบทเมื่อรู้ข่าวศึก สิ่งแรกที่ทำได้เตรียมเสบียงทั้งของสามีที่ต้องอยู่ทำศึกและของตน จากนั้นก็ช่วยกันกับญาติฝ่ายหญิงเก็บข้าวของอุ้มลูกงูหลานอพยพหนีภัยสงคราม ความตอนนี้แสดงว่าการตั้งครอบครัวน่าจะตั้งอยู่บริเวณไม่ไกลจากกัน จึงช่วยเหลือกันได้ ดังความว่า

พวกผู้หญิงวิ่งหาสาแหรกคาน	ลนลานแบ่งเสบียงไว้ให้พี่
เอาผ้าคาดอกมันพันพัน	เตรียมตัวเก็บของใส่หีบคาน
บ้างขนของน้ำปาย่ายาย	พิมพ์ฝ่ายฟูกเบาะเมาะหมอน
ช่วยกันหาบหัวหอบที่นอน	ลูกอ่อนอุ้มงูมารู้ง
	(เล่ม 2 หน้า 67)

เมื่อกล่าวถึงอาชีพของสามัญชนในเรื่องอิเหนา สามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มคืออาชีพของชาวบ้าน และ อาชีพของชาวเมือง ดังนี้

อาชีพของชาวบ้าน

ชาวบ้านในเรื่องอิเหนากล่าวถึงน้อยมาก เท่าที่พบประกอบอาชีพทำสวน กับชาวบ้านที่อยู่ชายแดนซึ่งไม่ได้บอก ว่าทำอาชีพอะไร ตัวอย่างที่แสดงว่าชาวบ้านเมืองหมันหยาส่วนหนึ่งมีอาชีพทำสวน มีความว่า

บัดนั้น หญิงชายหนุ่มสาวชาวเรือกสวน
(เล่ม 1 หน้า 66)

อาชีพของชาวเมือง

เนื้อเรื่องอิเหนาส่วนใหญ่กล่าวถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในเมือง ดังนั้น จึงปรากฏอาชีพของชาวเมืองหลาย อาชีพ เช่น การรับราชการเป็นตำรวจ ทหาร พนักงานต่างๆ นอกจากนั้นยังกล่าวถึงอาชีพอื่นๆ อีก ดังนี้

อาชีพเป็นเจ้าภาษี

การผูกภาษีมีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ผู้เป็นเจ้าภาษีคือผู้ที่มีสิทธิ์เก็บภาษีจากประชาชนที่มีกิจการนั้น ๆ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้คำอธิบายว่า “ผู้ผูกขาดตัดตอนจากรัฐบาลไปเรียกเก็บภาษีบางอย่างจากราษฎร”¹ เช่น ภาษีฝักบัว เป็นการเรียกเก็บภาษีจากขนาดของแพฝักบัว แล้วจัดส่งเงินภาษีเหมาตามที่ตกลงกันให้กับราชการ ผู้เป็นเจ้าภาษีจึงเป็นผู้ที่มีฐานะดีในสังคม ความที่แสดงถึงอาชีพเป็นเจ้าภาษีมี่ว่า

เหล่าหญิงแม่หม้ายไร้ลูกผัว แต่งตัวเต็มประดาหน้าเป็นไข
เห็นเจ็กเจ้าภาษีก็ดีใจ แวะเข้าไปนั่งเคียงเรียงบนม้า
(เล่ม 5 หน้า 158)

อาชีพค้าขาย

อาชีพค้าขายเป็นอาชีพที่พบมาก การค้าขายมีหลายหลายระดับหลายรูปแบบ ดังเช่นค้าขายในแพซึ่ง อยู่ในน้ำ ค้าขายโดยเป็นเจ้าของเรือสำเภา ซึ่งมักเป็นคนจีนที่พูดไทยไม่ชัด

ชาวแพแม่ค้าพาลูกเต้า ผัวพวคนายสำเภาเป็นจีนใหม่
พูดจาไม่ชัดสนั่นทัดไทย นั่งโหนหนุ่มหนุ่มก็ล้อมอิง
(เล่ม 1 หน้า 63)

ส่วนบนบกก็มีที่มีร้านอยู่ริมถนนเปิดหน้าถึงชายของ ดังความว่า

บ้างลัวต่ำสูงจูงลูกหลาน ลงจากร้านขายผ้าหน้าถึง
บ้างลดไม้ค้ำฝาหน้ากระซัง มาแทรกเสียดเบียดบังนั่งปน
(เล่ม 1 หน้า 49)

¹ ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. 2546. หน้า 324.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 อธิบายคำว่าหน้าถ้งไว้ว่า “หน้าร้านหรือโรงที่เปิดปิดด้วยกระดานเป็นแผ่น ๆ สอดเรียงเลื่อนไปตามรางที่ทำไว้”¹ ส่วนคำว่ากระชัง ได้อธิบายความหมายไว้ว่า “บังสาดที่ปิดและเปิดได้”²

บางร้านที่อยู่ข้างทางก็ตกแต่งค่อนข้างหรูหรา ปูพรม ผูกม่าน กันฉากแล้วประดับด้วยพวงพุดหลากสีกลิ่นหอมด้วยดังความว่า

แต่บรรดาร้านริมรัยยา	ห้อยพวงพุดหลากบอวย
บ้างปูพรมผูกม่านกันฉาก	สิ่งของหลายหลากออกเรียงชาย

(เล่ม 4 หน้า 107)

บางคนวางของขายกับพื้น เท่าที่ปรากฏในเรื่องอิเหนามักเป็นการค้าขายชั่วคราว ดังความว่า
พวกผู้หญิงชาวบ้านใกล้เคียง
ตามได้นั่งรายขายของ
หมากพลูบุหรี่ยี่สิบของ
เห็นใครเดินมาร้องเรียกให้ซื้อ
(เล่ม 1 หน้า 72-73)

อาชีพรับจ้างพายเรือข้ามฟาก
ที่บ้านอยู่คนละฟากอยากจะดู
ให้เบ๊ยะเขาข้ามส่งตรงท่าช้าง
แต่เขารู้ก็ลงมาทำเรือจ้าง
บ้างยังค้างคอยอยู่คู่ตะโกน
(เล่ม 1 หน้า 62)

สังเกตจากสถานที่ที่ให้สังเกตเห็นได้ชัดเจนว่างานจัดที่ฝั่งพระนคร ส่วนคนที่จะมาดูงานอยู่ฝั่งธนบุรีจึงต้องลงเรือข้ามฟากให้มาส่งที่ท่าช้าง ใกล้ท้องสนามหลวง

อาชีพอัปเบื้อนเล่นถั่ว

การเล่นการพนันในสมัยนั้นยังไม่ผิดกฎหมาย ในเรื่องอิเหนาแสดงให้เห็นว่า ในงานศพ นอกจากจะมี มหรสพต่าง ๆ แล้ว สิ่งที่มีอยู่ด้วยก็คือการเปิดบ่อนเล่นการพนัน บ่อนที่ตั้งขึ้นเป็นบ่อนชั่วคราวอยู่ข้าง ระทา ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้คำอธิบายว่า “หอสูงรูปสี่เหลี่ยม หลังคาทรงยอดเกี้ยว ประดับดอกไม้ไฟนานาชนิด เช่น พลุ ตะไล จรวด ใช้จุดในงานพระราชพิธี”³

พวกผู้ชายโจ่งเงนักเลงถั่ว	แต่ตัวนุ่งผ้าพอกใหญ่
เห็นบ่อนตั้งหลังระทาดอกไม้	ก็แะวางเข้าไปนั่งแทง

(เล่ม 1 หน้า 72)

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 อธิบายความหมายของ ถั่ว ไว้ว่า

¹ ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. 2546. หน้า 1247.

² แหล่งเดิม. หน้า 27.

³ ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. 2546. หน้า 932.

ชื่อการพนันอย่างหนึ่ง ใช้ถ้วยครอบเบี้ย โดยมากใช้เบี้ยจัน เมล็ดมะขาม หรือเมล็ดละหุ่ง เป็นต้น แล้วแจกออกเป็นคะแนนทีละ 4 ครั้งสุดท้ายถ้าเหลือ 1 เรียกว่าออกหน่วย ถ้าเหลือเศษ 2, 3 เรียกว่า ออก 2 ออก 3 ถ้าเหลือ 4 เรียกว่าออกครบ มีประตูทาง 4 ประตู คือ หน่วย สอง สาม และครบ ส่วนวิธีแทงได้นำวิธีแทงไปมาใช้ มีหมิง กัก เลี่ยม ชั่ว ถ่อ และอา, โปกาก็เรียก¹

การดูการแสดง

การแสดงที่ปรากฏในเรื่องอิเหนาครั้งแรกเป็นการแสดงในงานพระศพที่เมืองหมันหย้า มหรสพที่เล่นกลางวัน มี หุ่น โขนโรงใหญ่ โขนโรงช่องระथा เป็นการแสดงกลางแจ้งตั้งความว่า

พวกดูโขนโคลนตมก็ไม่ว่า

สุทันฝนฟ้าไม่ไปบ้าน

(เล่ม 1 หน้า 69)

แสดงว่าการแสดงมีในหน้าฝน มีฝนตก พื้นและเป็นที่ลุ่มเป็นบ่อ แต่คนดูก็ยังติดตามดูโขนอย่างเหนียวแน่น

การในครั้งนั้นมีพิเศษออกไปคือตอนบ้าย ท้าวหมันหย้าสั่งให้เปรี้ยบมวยหญิง คู่มวยที่ได้มีลักษณะดังนี้

คู่แรกหัวไรจุกจับกระหม่อม หน้าเจ้าเจ้าคารมผมประบ่า

แต่งตัวผิวเสกขม้นทา

ห่มผ้าแพรแดงตะแบงมาน

คาดหมัดขัดเขมรมงคลใส่

แล้วไปยังสนามหน้าฉาน

ทูลหลังลงให้นั่งกราบกราน

พระผู้ผ่านสวรรยาธานี

(เล่ม 1 หน้า 70-71)

มวยคู่นี้เป็นมวยสมัครเล่นจริง ๆ จึงชกได้ซับซ้อนมากกว่าดูเด็ด ลักษณะการชกมวยกล่าวไว้ว่า

ย่างเท้าสาวหมัดเมินหน้า

หลับตาทุบถองกันพล่องแพลง

เลี้ยวลอดคอดกักวัดแวง

ลัมตะแคงคนดูเฮฮา

(เล่ม 1 หน้า 71)

จากคำประพันธ์ แสดงว่า ประชาชนที่ไปดูการแสดงตามความต้องการ กษัตริย์ใกล้ชิดประชาชน เมื่อชอบใจประชาชนสามารถส่งเสียงเฮฮาได้

กลางคืนมีดอกไม้ไฟ หนึ่งใหญ่ ผู้ชมเดินไปมา ชมดอกไม้ไฟหรือดอกไม้เพลิง แล้วไปดูหนึ่งใหญ่

เป็นหมู่หมู่มาดูดอกไม้

แล้วไปดูหนึ่งฟังเจรจา

(เล่ม 1 หน้า 72)

ดอกไม้ที่ประชาชนมาชมนี้ไม่ใช่ดอกไม้ซึ่งเป็นพืช แต่หมายถึงดอกไม้ไฟในงานศพซึ่งมีหลายอย่าง พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 อธิบายดอกไม้ไฟไว้ว่า “เครื่องสำหรับจุดในงานเทศกาลหรือ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 490-491.

งานศพเป็นต้น ทำด้วยกระบอกลี้นหรือกระบอกลี้นเป็นต้น บรรจุน้ำมัน มีชื่อต่างๆ กันตามชนิด”¹ ตัวอย่างชนิดของดอกไม้ไฟ เช่น ดอกไม้ตาด “ดอกไม้เพลิงชนิดหนึ่ง ทำด้วยกระบอกลี้นบรรจุน้ำมัน เมื่อจุดมีสีต่างๆ”² ดอกไม้ไฟ “ดอกไม้ไฟที่จุดให้วิ่งไปบนผิวน้ำ”³ ดอกไม้พุ่ม “ดอกไม้เทียนที่เสียบปลายซี่ไม้ไฟ ทำเป็นชั้นๆ คล้ายฉัตร จุดเวลาค่ำ”⁴

วิธีการชมละคร ขึ้นอยู่กับความพอใจของผู้ชม เป็นการดูที่ไม่มีระเบียบแบบแผน ผู้ชมอาจนั่งดูหรือยืนดูก็ได้ ดังความว่า

บ้างยืนนั่งตั้งใจจะดูงาน	สับสนอลหม่านเล้าลุ่ม
พวกผู้ชายรายยืนอยู่สองข้าง	แหวกทางให้ผู้หญิงถลาลุ่ม
ทลีนลุ่มกลางถนนคนชุม	หนุ่มหนุ่มสรวลเสเฮฮา

(เล่ม 1 หน้า 69)

สถานที่ชมเป็นที่โล่ง บางคนยกม้านั่งมานั่ง	กางร่มกันแดด เมื่อร้อนก็ใช้พัดพัดคลายร้อน
บ้างแบกม้านั่งดูละคร	แดดร้อนก็กางร่มกัน
สาวสาวไม่มีผิวตัวสำคัญ	ถือพัดด้ามจิวจันทน์กริดกราย

(เล่ม 3 หน้า 6)

ระหว่างชม อาจทำกิจกรรมอื่นๆ ไปด้วย เช่น รับประทานของขบเคี้ยว ในเรื่องเป็นการหาซื้อลูกบัว ถั่วลิสง เข้าใจว่า ลูกบัวจะหมายถึงผักบัวที่ผู้ชายจะนำมามัดขายเป็นกำ เวลารับประทาน ต้องแกะเม็ดบัวออกจากผักปอกเปลือก รับประทาน รสหวาน ถ้าแก่หน่อยจะมัน ถ้าแก่มากจะแข็งและขม ส่วนถั่วลิสงน่าจะเป็นถั่วลิสงต้ม

लगललललลลลลลลลลลลล	แะนึ่งซื้อลูกบัวถั่วลิสง
ลลลลลลลลลลลลลลลลลลลลล	ลลลลลลลลลลลลลลลลลลลลล

(อิเหนาเล่ม 3 หน้า 11-12)

ระหว่างที่มหรสพ บางคนอาจตั้งใจชม แต่บางคนอาจแกล้งคนอื่น ที่น่าสนใจก็คือไม่ว่าคนเหล่านั้นจะโกรธหรือไม่พอใจ แต่ก็ไม่ได้เกิดเรื่องลูกลอม

लगलลลลลลลลลลลลลลลล	ลลลลลลลลลลลลลลลลลลลลล
ลลลลลลลลลลลลลลลลลลลลล	ลลลลลลลลลลลลลลลลลลลลล

(เล่ม 1 หน้า 72-73)

มีผู้กล่าวว่า วรรณคดีเรื่องอิเหนาสะท้อนสภาพสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้อย่างชัดเจน คำกล่าวนี้น่าจะเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป แต่ส่วนที่สะท้อนสภาพสังคมนั้น ไม่ใช่เกิดจากบทบาทของตัวละครสำคัญใน

¹ ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. 2546. หน้า 397.

² แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม.

⁴ แหล่งเดิม.

เรื่องซึ่งเป็นขำขัน ชาวบ้านชาวเมืองในเรื่องอิเหนาแม้จะปรากฏในฐานะเป็นเพียงฉาก แต่ฉากที่กล่าวถึงชาวบ้านชาวเมืองก็สามารถช่วยสร้างสีสันให้กับการดำเนินเรื่อง เน้นให้เห็นลักษณะต่าง ๆ ที่การดำเนินเรื่องด้วยตัวละครที่เป็นกษัตริย์ไม่อาจทำได้ ส่งเสริมให้เห็นความสูงส่งของสถาบันกษัตริย์ ช่วยให้เกิดความสนุกสนาน และสะท้อนชีวิตของประชาชนซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวเมืองมากกว่าชาวบ้าน ฉากที่แสดงถึงชาวบ้านชาวเมืองดังกล่าวจึงเป็นสีสันที่ทำให้บทละครเรื่องอิเหนาดงาม สมบูรณ์ขึ้น ที่สำคัญคือ ฉากของเรื่องอิเหนาในส่วนนี้ เกิดจากประสบการณ์ของกวีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งถือได้ว่าเป็นภาพสะท้อนของชาวบ้านชาวเมืองในช่วงเวลาดังกล่าวได้อย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครเรื่อง อิเหนา เล่ม 1-5. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2510.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, 2546.
- อารดา สุมิตร. ละครในของหลวงในสมัยรัชกาลที่ 2. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516.